

"ייתן נא ספר שירים ליריים ביד הנעורים!"

דוד פרישמן, 1986

המאות ה-20 וה-21 מאופיינות רבות ביחסן כלפי הילדים. גורמים פרטיים, מדיניים ובינלאומיים מייחסים חשיבות לנושאים של רווחה וחינוך, וכן תחומים רבים נוסדו והתפתחו סביב הילדים והטיפול בהם, ביניהם שיטות חינוך חדישות, חנויות בגדים וצעצועים לילדים, תכניות טלוויזיה, רופאים ומטפלים שונים לילדים, ואף אירועי ילדים רחבי היקף. על אף האמור, המושג ילד, ומושגים נוספים המציינים תקופות גיל שונות, כגון תינוק, פעוט, נער, לא היו קיימים כלל כחלק מהתרבות המערבית, עד המאה ה-17. היחס אל הילדים היה כאל מבוגרים קטני קומה. (שביט, 1996, Aries, 1962). השינוי המהותי בתפיסת נקודות ציון בהתבגרות והתפתחות של בני אדם ויצירת מושג "הילד" בתרבות, יצרה גם נמען חדש לספרות ושירה. אמנם ישנו תיעוד לספרות ילדים מוקדמת מהמאה ה-17, אך בהתאם לתיאוריה של אריאס (Aries, 1962), היו אלו יצירות בודדות במספר. עם התפתחות מושג הילד והתוכן המכוון לילדים נוצרו גם יצירות ספרותיות לילדים וביניהם שירים וספרי שירה. בפלסטינה ובהמשך במדינת ישראל חיו ופעלו מספר משוררות ילדים אשר יסדו ועיצבו את תחום שירת הילדים בעברית. עבודה זו תעסוק ביצירתה של המשוררת מרים ילן-שטקליס.

חלק מהבנת הפואטיקה ורכיבי המטאפורה שבה, היא ההבנה של המהות המיוחסת למילים והמטאפורות אותן הן מרכיבות. המשורר האנגלי וויליאם וורדסוורת' (1770-1850), משורר אשר השפיע על תחילת התקופה הרומנטית בספרות הבריטית, בחן רבות את המילים "דברים" ו"חפצים" והמשמעויות המיוחסות להן. עבור וורדסוורת' המילים "דברים" (Things) ו-"חפצים" (Objects) לא רק שאינן זהות, הן אף מנוגדות. למעשה משמעות המילים אכן מתנה ואף מנוגדת בהקשרים תרבותיים, פילוסופיים, סוציולוגיים וכלכליים. בכל שיח אינטלקטואלי רציני, ההוגים החשובים דוגמת מרקס, דארווין פרויד, קירקד, לואיס קרול והאנס כריסטיאן אנדרסן. כולם הגדירו את שני המושגים הללו כמנוגדים בכל מקרה פרט לזה הדיבורי. בעוד הדברים יכולים להיות חיים, ולעיתים אנו אף משתמשים בביטויים כמו "היא הייתה דבר מתוק להפליא" כדי לתאר אדם או חיה, חפצים לעומת זאת לרוב אינם חיים. אך "חפצים" הופכים באופן מטאפורי ל"דברים" ברגע שיש להם יחס אל בני האדם. בעולם הספרות והשירה של התקופה הרומנטית, יכל וורדסוורת' לדבר על "העולם העוצמתי של העין והאוזן" או קיטס יכל לשוחח על "היד החיה הזו", נאהבים שמרו קווצות שיער אחד של השני וכתבו שירים על קווצות שיער אלו. כך, איברי הגוף המנותקים מבעליהם ומהוללים ע"י משוררים הופכים מדברים לחפצים ומקבלים עליהם תכונות של בני האדם. כך הרומנטיקה יוצרת מטונימיה, של לבבות אוהבים במקום אנשים, קווצות שיער העורגות למגע ודוגמאות נוספות (Gaul, 2008).

השימוש בהאנשה רווח בשירה האנגלית, דוגמה לכך הוא שירו של אודן "הים והראי" (The See and The Mirror"/W.H. Auden) שראה אור בשנות ה-40 של המאה הקודמת. שיר זה כולל מספר שורות מרתקות, ביניהן האנשה של רהיטים והשיעור אותם הם מלמדים. בזמן בו השיר פורסם, אודן צוטט כאומר על השימוש בהאנשה כי: "הילד מאמין שהחפצים הם כמו אנשים בהם יכול לבטוח. המבוגרים הם בעלי תחושת מחויבות ומודעות לתועלתנות, תחושות שהילד נעדר."

אמרתו זו של אודן מדגישה את המרכזיות של ההאנשה בחשיבה של הילדים, והיעדר הספונטניות בחיי המבוגרים. בשיר זה, ההאנשה של הרהיטים מקבלת פירוש נוסף, מעבר לאנלוגיה של תכונות אנושיות. שכן הילד בשיר הוא בן דמותו של היוצר: משורר-קוסם, שהכוח שלו להאניש חפצים, מאפשר לו להעניק חיים פואטיים במקביל לתכונות האנושיות, לחפצים דוממים ומדומיינים. המבוגר לעומת זאת, מוגבל על-ידי קונבנציות חברתיות, אינו סומך על עצמו ומפחד מהרהיטים המואנשים, לעומת הילד הסומך על כך שהרהיטים הם נתמדים גם כשניחנים בתכונות אנושיות. דהיינו, אודן בוחר באמצעות ההאנשה של הרהיטים, להעביר ביקורת על אבדן יכולת המשחק והדמיון של המבוגרים והנתק שלהם מהאינסטינקטים הטבעיים הניתנים לכולנו בילדותינו (Bellini, 2015).

דוגמא נוספת להאנשה בשירי מרים ילן-שטקליס הוא השיר "עייפה בובה זהבה", אשר יצא לאור בשנת 1939. במחקרה, שמעונה פוגל (פוגל, 2011) בוחנת את נושא השיר, והצבת הפחד מהחושך במרכז השיר. אמנם גיבורת השיר היא נורית, ששמה על שם הפרח הלאומי, אך השיר עוסק בחושך ובדיון האם הוא ילד טוב או רע. ההאנשה בשיר בשימוש על החושך, בעל מאפיינים האנושיים כמו טיב אופיו, הצללים הלוחשים, הבובה זהבה העייפה והצוחקת, הדוב והארנבת העייפים שרוצים גם הם לישון:

<i>עייפה בובה זהבה</i>	<i>במיטה שוכב נורית</i>
<i>ועייף מאוד הדוב</i>	<i>על ידה יושב דובון</i>
<i>הצללים לחדר באו</i>	<i>וכדור וגם ארנבת</i>
<i>לוחשים לי לילה טוב</i>	<i>וכלום רוצים לישון</i>

השימוש בהאנשה מאפשר להפוך את הפחד מחושך למצומצם וקומי, ובאמצעות כך למסור ערכים ציוניים-לאומיים.

בפרקים הבאים של העבודה, ניתחתי חמישה משיריה של ילן-שטקליס, בין השנים 1938-1958. כמו חייה וגוף היצירה של המשוררת, כך גם השימושים שלה בתחבולות ואמצעים ספרותיים הם מגוונים. לדידי ילן-שטקליס השתמשה באמצעי ההאנשה בשירי הילדים, במגוון תפקידים. אילו תפקידים ומגוונים, תוארו בפרקי ניתוח השירים.

בהתאם להתייחסות של ילן-שטקליס לעולם הילדים ומתן קדמת במה לילדים ולנושאים המעסיקים אותם, היא פונה בשיר זה אל נושא פשוט שאינו בעל נופך דרמטי, ציוני או לאומי, כמו ניקיון אישי, המשותף לכלל הילדים (וכן המבוגרים). על אף האמור, ילן-שטקליס שהייתה ידועה כמעמיקה בעולמו הפנימי של הילד ונטולת דידקטיות (Mashiach, 2009), אינה עומדת בקריטריונים אלו, בשיר זה. הילד דני, מוזכר בשורה השנייה של השיר, מפי הסבון שבוכה כי דני "לא רוצה בי עוד". כך דני הוא לא רק המושא הפנים-שירי אלא גם מושא פנימי של הטרוניה של הסבון. הפעם הבאה שדני מופיע בשיר היא אך בשורה השלוש-עשרה, אך ללא התייחסות לעולמו הפנימי, אלא דווקא לעולמו החיצוני - מצבו הפיזי חסר הניקיון, וסביבתו החברתית - חוסר

הניקיון שלו מוצג ככזה שלא רק עלול, אלא לבטח ירתיע ויפחיד את חבריו לגן, כך שאלו לא יאמרו לו שלום ואף יתחבאו מפניו. השיר מציג את חשיבות הניקיון באופן דידקטי, המטיל אשמה על הילד בפי כלי הניקיון שאינם "עובדים" בייעודם וכן פחד מפני הסביבה שבשל הלכלוך לא תרצה כל קשר איתו. המחבר המשתמע של השיר הוא ככל הנראה מבוגר המביט על דני מבחוץ. בקריאה בשיר ניתן לזהות כי המחבר המשתמע משמיש את החפצים המואנשים למען מסר לדני ולכלל הילדים בדבר חשיבות הניקיון, באמצעות העברת האחריות עליו לכך שהוא מעציב או מאכזב את החפצים הללו. שכן כל מטרת הסבון, מברשת השיניים, המשחה, הברז ואף המים, היא שישתמשו בהם. למעשה השיר אינו מציב במרכז השיר את חשיבות הניקיון לבריאות הילד, אלא מתייחס לכך שהוא מאכזב את חפצי הניקיון. בנוסף לכלוכו של דני ישפיע לרעה על מצבו החברתי בגן, שכן אף אחד לא יאמר לו שלום, והדסה הקטנה אף תתחבא ממנו. בקריאת השיר כילד או בקריאת השיר לילד, הילד עשוי לא להבחין במחבר המשתמע, אלא לשמוע רק את הסבון הבוכה והאומר "דני לא רוצה בי עוד" או את המברשת האומרת למשחה "אל תבכי", אך המשחה בוכה על אף זאת.